

Megjegyzések a magyar aktív állampolgár modell történeti sajátosságaihoz

(Bibó István alapján)

Rendszeresen kifejtett gondolatok helyett néhány megjegyzés a magyar aktív állampolgár modelljéhez, amely több vonásában és alapvonalaiban jellegzetesen azonos a közép- és kelet-európaiakkal, miközben számos nemzeti sajátossággal bír.

E gondolatokban főként *Bibó Istvánra*, a XX. század egyik legfontosabb magyar politikai gondolkodójára és demokrácia-kutatójára támaszkodom, aki tevékenységét a '30-as és '40-es években fejtette ki, valamint közvetlenül a második világháború után. Bibó az 1956-os magyar forradalom államminisztere lett, utána börtönbe került, majd élete végéig közszereplési lehetőség nélkül, háttérbe szorítva halt meg. Művei kiadatlanok voltak és csak a '70-es, majd a '80-as években, halála után – először illegális módon – ismerhette meg eszméit a magyar közvélemény. A szocializmus bukása előtti másfél évtized szellemi eróziós folyamatában az egyik legnépszerűbb, újra felfedezett gondolkodóvá vált, elsősorban a magyar értelmiség körében.

Bibónak, a társadalomszerkezet és népi alkat összefüggéseivel foglalkozván, egyik központi témája az „eltorzult magyar alkat” (deformed Hungarian character) és a „zsákutcás magyar történelem” (blind alley of Hungarian history) kapcsolata volt. A közösgvezetés két előfeltétele szerinte: a ténylegesen keresztülvihető dolgokat szem előtt tartó „gyakorlati realizmus” (realistic pragmatism) és a feladatok „belső törvényszerűségeit jól felismerő lényeglátás” (substantial eye sight). A modern magyar történelem utóbbi száz évét (1860–1945) szerinte a „hamis realisták” (false pragmatists) és a „túlfeszült lényeglátók” (overtensioned of substantial eye sighters) közötti ellentét jellemzi. Az egyéni és közösségi lelki alkat egymásra hatását vallotta, s a kiút lehetőségét abban látta, hogy sosem az alkat ún. „örök” tulajdonságainak elemzésétől kell eljutnunk a cselekvés helyes irányelveihez, hanem pontosan fordítva: az ép reagálóképesség aktív működtetése során formálódik ki az ép alkat.

Bibó úgy összegzi az „európai társadalom értelmét” (meaning of European society), hogy az elvált az általános fejlődés útján a többi modelltől és képes volt megszakítani a történelemben az embertelen despotizmusok monotonitását, s a társadalomszerkezetben és az irányításban a „hatalom humanizálásának” (humanisation of power) alternatívájával váltotta fel (az antik görögtől kezdődően, a humanizmuson, reformáción, polgári fejlődésen át a XX. századig).

A magyar (értsd részben közép- és kelet-európai modell) azt jelenti, hogy elszakadt az általános európai fejlődés ütemétől és szerkezetétől, fő vonala a fejlettebb társadalomszerkezetet követő, utolérő fejlődés volt (modernizáció és adaptáció), amit mindig megkésve és más szerkezeti struktúrában valósított meg. A történések egész iskolájával egyetemben megkülönböztethetünk korszakokat, amelyek az általános európai társadalomfejlődéssel szinkronban voltak, olyan korszakoktól, amelyek elakadást, helyben topogást és megkésettiséget, „zsákutcát” jelentettek. (Ezzel

függ össze azon elmélet, hogy a társadalomfejlődés nyugat-európai fejlett modellje és a „zárvány” (inveterated) jellegű kelet-európai fejlődés között geográfiai egyfajta sajátos köztes térségi modell alakult ki: a közép- és kelet-európai modell (elsősorban lengyel, magyar, cseh, szlovák társadalmak)

Meghatározó elemek:

1. A polgári társadalomszerkezet kialakulatlansága. Jelentős szerzők a két világháború közötti periódusban is ún. „rendies társadalomszerkezetéről” (late feudalist structure of society) beszélnek, felfogásuk szerint a „polgári társadalom” (modern bourgeois, civil society) elemei csak „díszítményei”, külsődleges vagy mellékes elemei voltak ezen tradicionális, rendies társadalom modernizációs törekvéseinek (gyenge polgárság és a polgári társadalomra jellemző intézményrendszer hiánya, etnikailag idegen, német és zsidó domináns polgárság).

A közigazgatásban a „szolgálat” (service oriented) elemi helyett az „uralkodás” (ruling) a jellemző.

A magyar közélet örökletes betegségeit így jellemezte például Bibó:

- a közérdek háttérbe szorítása a magánérdek kedvéért
- magánjogok lábball tiprása
- kicsinyes paragrafus-jogászat
- jogszabályok cinikus semmibevétele
- kétségbeejtően aggályos ügyintézés
- léha felületesség
- minden felelősség elhárítása
- személyes döntés túlbujánzsága
- basáskodó önkény és gyáva határozatlanság
- célszerűtlen, öncélú rutin
- brutálisan rideg célmegvalósítás

A zsákutca tünetei Bibó szerint a közéletben–közigazgatásban:

- a kulcspozíciók elrejtése
- hatáskörök harácsolása
- tisztviselők személyes függőségének elmélyítése
- személyes ügyek központosítása
- ügyintézés önkényessé tétele
- a központi hatalomnak saját omnipotenciájába való belefulladása (suffocation in omnipotencia)

2. A társadalom fejlődési mintája és a nemzeti hovatartozás konfliktusos jellege, különösen a nemzeti társadalmak létrejöttének időszakától. A XIX. század közepétől, második felétől az egész térség egyik alapvető jellegzetessége a nacionalizmus (a XIX. szd. romantikától a koszovói vérengzésekig).

3. A társadalom (ország) erőteljes térségi, külső meghatározottsága. Nagy hatalmak befolyási övezetének ütköző zónájában létezés és túlélés (Oroszország, Németország, törökök, Szovjetunió, glo-

balizáció és Európai Unió). Lényegében az 1990–2000 közötti átalakulásnak is főként gazdaságilag erőteljes külső meghatározottsága (multinational corporations, globalizáció)

A Habsburg Monarchia széthullásával az első világháborút követően (1918) a magyarok elvesztették az ország korábbi területeinek több mint a felét, és a magyar nemzetiségű népesség több mint harmadát. Ma Magyarországgal szomszédos 7 országban él magyar nyelvű közösség (ma is hozzávetőleg az összlétszám egyharmada).

4. A magyar állampolgár-modellt így erőteljesen jellemzi az individualizmus és a rejtett közösségiség vissza-visszatérő „kirobanása” (explosion), különösen a szocializmus időszaka alatt a személyes felelősség teljes kiveszése, s az alattvaló-állampolgár (subject citizen) alávetettsége és apatikus viszonya a nyilvános közösséghez (public community issues).

5. A magyar kitörési kísérlet meghatározó jellege: az 1956-os forradalom és szovjetellenes szabadságharc, amely rejtett formában 1989–90-ig meghatározóvá vált a rejtett és informális közgondolkodásban (az egyetlen ország amely fegyveresen szembeszállt a

Szovjetunióval, ezáltal nagyobb mozgástér elnyerése és széleskörű liberalizáció a rendszer keretei között). A létező szocializmuson (existing socialism) belüli általános liberalizáció az egyenlősítő szegénység szintjén (equalisational poorness) a jóléti társadalom (well being society) elemeinek megvalósítása. Magyarország elsőként törte át 1988–89-ben a rendszer falait: a berlini fal közvetlen lerombolásában való közreműködéssel. (lásd DDR-polgárok tömeges átengedése az osztrák–magyar határon).

6. 1990-től historikus illúziók a nyugati jóléti társadalomról és demokráciáról, a többpárti parlamentarizmus és piacgazdaság kereteinek formális adaptálása, ami telítődik a hagyományos, történetileg örökölt társadalmi struktúrákkal. Illúzióvesztés a nyugati parlamenti demokrácia vitalitását és értékeit illetően, ellenérzés a globalizációval szemben. A szabadság lehetőségek kitágulása, a civil szervezetek nagyarányú fejlődése, a nyitottság növekedése és a külső meghatározottság erősödése, az individualizmus erősödése.

Sz. Tóth János
jegyzetei

Az aktív állampolgárság képzése

Felnőttképzésünkben szinte teljes egészében kiveszett a „közéleti, politikai” képzés, aminek a rendszerét újra ki kell építeni hazánkban is, a fejlett európai demokráciák gyakorlatának megfelelően. A társadalmi részvétel kisközösségi tanulása, gyakorlása nélkül aligha lehet bárkiből az ország, vagy akár Európa aktív polgára és magyar világpolgár.

Az aktív állampolgár képzés feladata az alapvető egyéni, közösségi, nemzeti és európai állampolgári ismeretek és készségek fejlesztése.

Célja a demokratikus politikai rendszerre, az emberi és civil jogokra vonatkozó, pártpolitikától független politikai tudás és ismeretek növelése felnőttkorban, és egy meghatározott értékeket követő magatartás formálása, a személyes kompetenciák fejlesztése.

A személyes állampolgári kompetenciák elősegítik a társadalmi részvétel és az állampolgári akarat hatékony érvényesítését, és azt, hogy a felelősséget érző és viselő egyén megtalálja a helyét a társadalom egészében és kiteljesíthesse saját és közössége jogait és lehetőségeit.

Az értékválasztások középpontjában

- a szabadság, egyenlőség,
- az autonómia és a testvériség,
- a pluralizmus és a tolerancia
- a részvétel és választás
- a jogok és kötelességek állnak.

Az aktív állampolgár képzéssel fejleszthető személyes kompetenciák:

- a dialóguskészség
- a közszereplési kommunikációs készség



- a narratív kompetenciák (kifejező készség)
- az együttműködés
- a konfliktuskezelés
- a megegyezési készség
- az önmegerősítés
- a társadalmi felelősség gyakorlásának készségei.

A Magyar Népfőiskolai Társaság több mint tíz éve foglalkozik az aktív állampolgár képzéssel, az általa kidolgozott komplex tananyag moduljait beillesztve más-más tematikájú képzések kereteibe is, azonban a fenti tézisek alapját képezik valamennyi képzésének.

MM